

VOOR KUNSTWERKEN IN HET KRIJGT

H. HASSELT

met dank aan:
Luc van der Linden
J. den Hollander

PORTE CRAYON

vond hij het wel nuttig om zijn vondst in ons magazine op te laten nemen. Uiteraard danken wij Luc voor zijn afbeeldingen en zijn bereidheid om het voor verder onderzoek en publicatie, aan ons ter beschikking te stellen.

Het object is 13,7 cm. lang en heeft in het midden een diameter van 6,5 mm. Het geheel weegt 22,65 gram.

Het is gemaakt van messing. Het object is zo gerold dat het met een naad tegen elkaar valt. De uiteinden zijn gespleten en inwendig enigszins

hoekig van vorm. Vanuit het midden zijn twee schuifringen aangebracht, die aangeschoven kunnen worden om de uiteinden te kunnen laten klemmen.

Uitgaande van een houtskoolhouder, bedoeld om mee te tekenen of om make-up aan te brengen, begonnen wij onze zoektocht naar meer voorbeelden.

Eerst bekeken wij aandachtig honderden schilderijen, in de hoop daarop een soortgelijk instrumentje aan te treffen.

Van Luc Van der Linden kregen wij twee afbeeldingen van een door hem gedane vondst.

We kunnen ons goed voorstellen dat deze vondst hem hoofdbrekens heeft bezorgd, want je wilt toch graag weten wat je gevonden hebt.

Aanvankelijk verwachtte hij dat het een instrumentje was dat door inbrekers werd gebruikt, maar later ging hij er toch van uit dat het een soort houtskoolhouder was.

Omdat de kans groot is dat er meerdere van zijn gevonden en dat ook die vindsters met een determinatieprobleem zouden kunnen zitten,

Het vreemde voorwerp dat Luc met zijn metaaldetector vond op een rogge-akker blijkt attribuut van een kunstschilder, 'Porte Crayon'.

We hadden geluk, op twee schilderijen zagen we een zelfportret, waarbij de schilder een dergelijk object in de hand hield, al was het ons toen nog niet helemaal duidelijk waarvoor en hoe het werd gebruikt.

Al zoekende kwamen we terecht op de website van de heer J. den Hollander.

Deze man is niet alleen een kunstenaar, maar ook nog eens een gedreven onderzoeker naar de benodigde attributen.

Hier vonden we de oplossing; het moest wel gaan om een zogeheten 'Porte Crayon' of, in het Nederlands, Krijthouder.

Op zijn website staan er veel afgebeeld, maar ook wordt uitvoerig ingegaan op het gebruik, de soorten krijt die men gebruikte en hoe e.e.a. werd vervaardigd.

Tot mijn grote verrassing kwam ik daarop ook de twee afbeeldingen tegen die mij door Luc zijn toegezonden, maar daarover straks meer.

Het tekenen met krijt is niet iets van de laatste tijd.

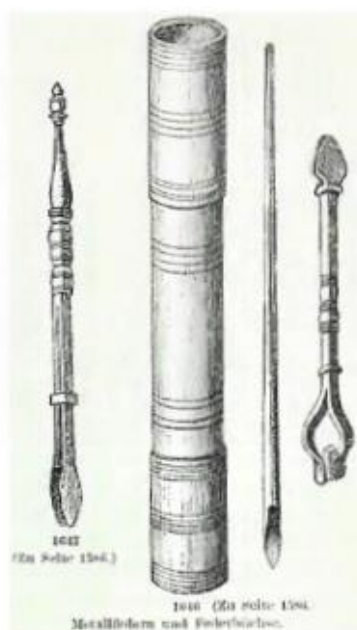
De prehistorische mens had al de behoefte om uitdrukking te geven aan gevoelens, o.a. door rotstekeningen aan te brengen, denk bijvoorbeeld aan de grot van Lascaux. Deze rotswandtekeningen zouden zijn gemaakt door de Paleolitische mens.

Zij maakten hierbij gebruik van pigmenthoudende klei en natuurskrijt.

Ook de Grieken en de Romeinen staan bekend om hun fantastische muurschilderingen (fresco's) en krijttekeningen. In deze culturen moet ook de herkomst van de Porte Crayon gezocht worden. Volgens de heer Den Hollander zouden er o.a. in Pompeï en in het tegenwoordige Duitsland veel bronzen krijthouders (of houtskoolhouders?) zijn gevonden, welke voorzien zijn van een verende klip en een verschuifbare ring.

Deze zijn o.a. afgebeeld door August Bauwmeister (1830-1922) [1].

In de verende klip kon een stukje (aangepunt) krijt worden geplaatst, waarna dit door het aanschuiven van het ringetje klem werd gezet en dus

Op de tekening is links een trekpen en rechts een bronzen krijthouder te zien. Tekening naar August Bauwmeister.

bij gebruik niet kon verschuiven. In plaats van krijt kon men natuurlijk ook houtskool, gebakken klei of aardewerkscherven (terra sigilata, terra nigra of terracotta) hebben gebruikt. Dit is helaas niet vast te stellen.

Duidelijk is wel dat men met een houder nauwkeuriger en prettiger kon tekenen dan met het vulsel direct uit de hand.

Het waren waarschijnlijk niet alleen kunstenaars die van krijthouders gebruik maakten, maar ook landmeters, bouwmeesters, kleermakers etc. zullen er dankbaar gebruik van hebben gemaakt.

Over het gebruik van krijthouders in de middeleeuwen is nagenoeg niets bekend, al ligt het voor de hand dat ze wel werden gebruikt, denk bijvoorbeeld aan plafond- en muurschilderingen.

Met de Renaissance (letterlijk 'wedergeboorte') zien we dat er reeds een enorme ontwikkeling gaande is. Niet alleen op het gebied van religie en levensbeschouwing, maar ook binnen de wetenschap, architectuur, letteren, beeldhouw- en schilderkunst.

We zullen ons, binnen het kader van de Porte Crayon, beperken tot de schilderkunst.

Het werk van kunstenaar Giotto di Bondone (1266/7-1337) uit Florence, wordt vaak als het begin van de Renaissance gezien, maar door een terugval in de schilderkunst na diens dood, was het Masaccio (1401-1428) die de draad weer oppakte. Sommige laten hier dan ook de artistieke Renaissance beginnen.

De Renaissance heeft veel grote meesters voortgebracht, ik noem hier bijvoorbeeld Rafaël (1483-1520). Zonder tekort te doen aan Leonardo da Vinci, Michelangelo, Jeroen Bosch, Brueghel etc etc., maar omdat ik van Rafaël een fraaie studie in rood-krijt vond, van De drie Gratiën. Door een fijn netwerk van arceerlijnen verkreeg hij licht en donker en weet hij perfect een zachte huid te suggereren. Dit had waarschijnlijk niet gekund zonder gebruik te maken van een Porte Crayon.

Rafaël, in rood krijt, studie van 'De Drie Gratiën'. (1514-1518)

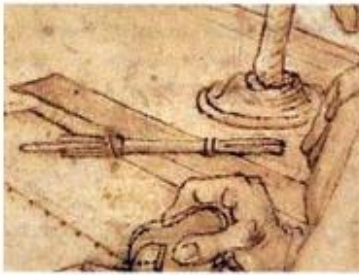
Helaas weten we niet hoe de Porte Crayon van Rafaël er heeft uitgezien, maar op de website van de heer Den Hollander komen we wel een fraaie krijthouder uit 1599-1623 tegen [2]. Mogelijk hanteerde Rafaël een soortgelijk model.

Illustratie van een krijthouder, waarvan het model mogelijk ook door Rafaël werd gebruikt. Afbeelding (door Paolo Savello) uit 'La geometria pratica'.

De eerste krijthouder, die wat model betreft, in de buurt komt van die van

Luc, treffen we aan op een gewassen pentekening uit omstreeks 1610-1630.[3]

In deze dubbele krijthouder kon aan weerszijden een krijstift geplaatst worden, bijvoorbeeld: rood-krijt enerzijds en wit-krijt anderzijds. Het wit-krijt diende doorgaans voor het aanbrengen van nuances over het rode krijt.

Aanvankelijk gebruikte men vooral natuurkrijt, dat stiftvormig gezaagd werd uit grotere brokken. In veel gevallen werd er gelijktijdig een punt aan geslepen. Pas later gebruikte men ook wel kunstkrijt, krijtsel dat werd vermengd met olie of was. Dit was veel gemakkelijker om er pasklare stiften van te rollen. Door de vette substantie en de warme kunstenaarsvingers was het wel echt noodzakelijk om een houder te gebruiken. Een 'meester' echter kocht zijn krijt niet, maar maakte het liever altijd zelf.

Krijt diende vooral om mee te schetsen. Voordat men een schilderij ging maken, gingen daar doorgaans veel studies aan vooraf. Hoe plaats je de handen? Welke pose is het meest indrukwekkend? Hoe krijg je een exacte weergave van de spieren?

Allemaal zaken waarvoor een voorafgaande schets noodzakelijk is, want er werd vooral geschilderd vanaf de schetsen en niet, zoals ik altijd dacht, vanaf de voorstelling zelf.

Nee, ik ben geen kunstenaar, al had ik dit graag gewild. Ik heb zelf 12 'schilderijen' gemaakt, maar 10 niet afgemaakt, bij de een ontbraken de molenwieken, omdat ik dat niet voor elkaar kreeg, bij de andere ontbreekt het gezicht van een marktvrouw,

omdat ik in het gezicht (1,5 x 1,5 cm.) geen expressie meer kon aanbrengen. Ach ik ben nou eenmaal geen kunst schilder.

Maar... ik heb het toch geprobeerd! Terug naar de krijthouders maar weer. Als je eenmaal weet dat veel kunst schilders ook graag zelfportretten op het doek zetten, is het makkelijker zoeken naar het gebruik van krijthouders. Op talloze zelfportretten, of door anderen geschilderde portretten van de kunstenaar, kom ik steevast de Porte Crayon tegen. Ik kan niet anders concluderen dan dat de krijthouder dan tot een status is verheven. Het memoreert aan de Grote Meesters die zich, voor ons erfoegd, onsterfelijk hebben gemaakt.

Gelukkig zijn van deze laatste kunstenaars wel veel portretten bewaard gebleven, waarop in de meeste gevallen de Porte Crayon goed zichtbaar is, hetgeen belangrijk is voor een goede datering van deze krijthouders.

Zelfportret uit ca. 1775 van Anton Raphael Mengs (1728-1779) De dubbele krijthouder bezit zowel witte als zwarte (rode?) krijt. Deze houder, met schutfringen, benaderd die van Luc, maar lijkt aanzienlijk langer!

De lengte van de krijthouder lijkt dus mede bepalend voor een goede datering, al zal dat voor de 18e eeuwse en

latere houders, vanaf schilderijen, moeilijk in te schatten zijn.

Schilderij van Abraham van Strij (1753-1826) "De Tekenles". Dit schilderij wordt gedateerd tussen ca. 1767-1808 en bevindt zich in het Rijksmuseum Amsterdam. De jongeling heeft voor zich een krijtdoos, de krijt-kleuren verschillen aan de uiteinden en het kan dus geen loodstift o.i.d. zijn.

Ook op bovenstaand schilderij lijkt de afmeting van de houder aanzienlijk groter dan die van Luc (13,7 cm.).

Zelfportret van Johan Joseph Zoffany (1733-1810) vervaardigd in 1761. Hij was in Duitsland geboren, maar werkte hoofdzakelijk in Engeland. Ook hier doet de lengte van de krijthouder een latere datering vermoeden dan die van Luc.

Laten we nu nog een zelfportret volgen van Nathaniel Hone, de oudere.

Hij leefde van 1718 tot en met 1784. Ook hij maakte o.a. een zelfportret met krijtstift. Hij was van Ierse afkomst en medestichter van de Royal Academy in 1768. Hij werd vooral geroemd om zijn fijnzinnige miniatuur schilderijen.

Toeval wil dat ook zijn zoon, Nathaniel Hone de jongere, een begenadigd schilder werd.

Laten we eens kijken welke zelfportretten daarvan bestaan en wat de wezenlijke verschillen zijn voor beide zelfportretten, voor zover daarop een krijthouder is afgebeeld natuurlijk.

Zelfportret van Nathaniel Hone de oudere, (1718-1784), met zeer lange krijthouder. Het portret is geschilderd omstreeks 1760.

Helaas komen we geen zelfportret van 'De Jongere' tegen waarop die staat afgebeeld met een krijthouder, wel vinden we nog een afbeelding

van De Oudere, die zijn talentvolle zoon schilderde tijdens het schetsen met de krijthouder.

Zoals te verwachten zien we ook hier nauwelijks verschil in de lengte van de krijthouder. Het is natuurlijk goed mogelijk dat zijn zoon zich hier nog bediende van papa's gereedschap.

Het zoeken naar krijtstiften, op afbeeldingen van oude meesters, lijkt weinig zin te hebben, blijkbaar hadden zij dat imago niet nodig. Toch vonden we een ets van de grote meester Rembrandt waarop het lijkt of hij een krijtstift hanteert. Als dat zo is zou dat betekenen dat krijtstiften, ten tijde van deze tekening (1648), inderdaad een stuk korter waren.

Ets van Rembrandt (1648) Zelfportret, tekenend aan venster.

Ets van Rembrandt (1648) detail van zelfportret, zie boven.

Onze bevindingen zijn dus voorlopig dat krijtstiften in de 17e eeuw aanvankelijk vrij kort waren, maar gedurende de 18e eeuw, in lengte steeds meer toenamen.

Wat zegt onze expert J. den Hollander over de houder van Luc?

"De hiernavolgende analyse is gebaseerd op beschouwing van beide foto's en informatie van de vinder.

Het bronzen of messing model (mogelijk brons gezien het gewicht maar ook zwaar messing is goed mogelijk gezien de naad), vertoont de kenmerken van een aan twee zijden overlans ingesneden, enigszins zeskantige cilinder die door omzetting is ontstaan (vouwnaad).

In het midden van de ingesneden delen zit een lichte zwelling, zoals die ook op afbeeldingen uit de 17e eeuw is te zien. Aan de uiteinden is de cilindrische vorm dus weer terug.

De iets zeskantige binnenzijde van de buis maakt het ook mogelijk een draaiende beweging van vastgekleemde stiften te belemmeren.

Opvallend is de bolle en vrij forse vorm van de aanschuifringen.

De ringen zijn versierd met een soort vlechtpatroon, om gemakkelijk grip te houden bij het aanschuiven.

De totale lengte van deze antieke dubbele krijthouder is 137 mm. De diameter van de enigszins zeskantige krijthouder is 6,5 mm. De buitendiameter van de bolle versierde aanschuifringen is 11 mm. Het totale gewicht van de houder is 22,70 gram. (Een vergelijkbare krijthouder uit de 19e / begin 20e eeuw van 13 cm. weegt slechts 10 gram en is dus veel lichter.)

Aan één zijde is de krijthouder op de foto bij de bladen van de bek iets ingedrukt. Misschien is dat ooit gebeurd tijdens het ploegen van de akker waar de krijthouder is gevonden.

Van wie de krijthouder is geweest zal wel altijd een raadsel blijven. Een landmeter? Een topograaf? Een kunstenaar?

Als datering voor deze dubbele krijthouder ga ik uit van de 17e / begin 18e eeuw. Houders uit de 19e en 20e eeuw laten een zwelling zien die vooral aan de uiteinden zit. De cilindrische vorm komt bij latere houders niet terug aan de uiteinden. Mogelijk is de langere zwelling van latere houders bepaald door de carrévorm

van de fabrieksmatig vervaardigde lange krijtstiften (6 cm.) van na 1794. Handgezaagde en door raspen aangepunte natuurkrijtstiften hebben een meer conisch verlopende vorm (vgl. een pijlpunt). Dunne krijtstiften, van ongeveer 4 cm. lengte, kunnen bijna zijdelings in de houder worden geplaatst. Het breedste deel/uiteinde kan precies in de zwelling worden opgevangen, waardoor de stift niet naar achteren kan worden geduwd tijdens het tekenen.

Hoe een 17e eeuwse houder er uitziet is via beide foto's goed te zien.

Vergeleken met een "lichtgewicht" 19e/20e eeuwse krijthouder ligt de 17e eeuwse krijthouder wel wat zwaarder in de hand.

Dat vraagt ook om een aangepaste motoriek bij het tekenen. Ik heb dat gemerkt toen ik een strip lood van ruim 12 gram in de holle buis van een, in mijn bezit zijnde 19e-20e eeuwse krijthouder van 13 gram, heb geschoven en vervolgens een natuurkrijtstift ("portret-bruin") erin heb geklemd. Daarna natuurlijk uitgeprobeerd hoe de stifthouder in de hand ligt, hoe het aanvoelt. Prima dus. Voordeel van het grotere gewicht is ook dat het instrument meer 'aanwezig' is en minder snel wordt weggegooid met andere lichtgewicht tekenattributen." De heer Den Hollander gaat, voor de porte crayon van Luc, dus ook uit van een datering in de 17e of vroege 18e eeuw. Er zullen er, door detectorzoekers, ongetwijfeld meer van gevonden zijn, maar vaak niet als zodanig zijn herkend. Het is dus belangrijk dat ook deze goed gedocumenteerd worden. Heeft u ook iets dergelijks gevonden, stuur dan s.v.p. een duidelijke foto, met zoveel mogelijk gegevens over lengte en gewicht, naar de redactie. Wij sturen deze dan door naar de heer Den Hollander. Wellicht kunnen we samen meer waardevolle informatie vergaren over deze, thans nog vaak onbegrepen, detectorvondsten.

U kunt natuurlijk ook de website van de heer Den Hollander bezoeken om er alvast meer over te weten.

Doos met onderaan krijtstiftenhouders voor het tekenen met krijt (à trois crayons) van riet en brons/ koper uit diverse periodes en in diverse maten.

Formaat doos: 21,5x15,4 cm. Links boven bevinden zich diverse soorten natuurkrijt in ruwe en bewerkte vorm.

Rechtsboven zijn wat kleinere stifthouders te zien. (bron: website Dhr. Den Hollander).

Website Den Hollander:

<http://members.ziggo.nl/jcdhollander/roodkrijt/krijthouders.html>

Redactieadres:

coinhuntermagazine@hotmail.com

Noten:

[1]: Bauwmeister, A.: in zijn uitgave "Denkmäler des klassischen Altertums", Vol. III, pagina 1583. (1885/1887).

[2]: Pomodoro Gio.Venetiano krijthouder afgebeeld in "La geometria prattica" ill. van Sig. Paolo Savello) uit 1599/1623.

[3]: Messing/ bronzon krijthouder, vroeg 17e eeuwse model, detail op gewassen pentekening (omstr. 1610/1630) naar tekening genaamd "Tekenaar voor de perspectiefmachine van Cigolo" van Lodovico Cardi (1559-1613) ook wel genoemd Il Cigolo.

Geluk soms in een klein hoekje!

Ik zoek nu ruim zes jaar met m'n metaaldetector. Ik smul altijd van de leuke verhalen en interessante onderwerpen in ons blad. Ik ben geen schrijver en had ook nooit de intentie om 'iets te delen' eigenlijk.

Nu voel ik me min of meer wel verplicht om een ervaring te delen.

Ik had al ruim twee dagen gezocht op een akkertje rond mijn woonplaats, Venlo. Op wat gespjes en knoopjes na, eigenlijk niets interessants gevonden. Ik was er eigenlijk nu ook wel klaar mee daar en wilde naar huis. Zie ik op het laatst nog een klein stukje grasland, dat deels in de windvering opgaat. Ik gaf mezelf nog een klein kwartierje! Krijg daar gelijk een goed signaal. Bam!, een vette gouden ring (18 krt). M'n eerste goud! Op de hele akker nagenoeg niets en uitgerekend op dat kleine stukkie is het raak! Ja, geluk zit dus soms in een verdomd klein hoekje. Hij is wel verborgen, maar ik laat hem restaureren en dan zal ik het zeker nog plaatsen hier! M.B.